

MATERIALE AUXILIARE INFORMATIVE ȘI ORIENTATIVE

Izvoare istorice comentate

REFORMELE LUI KLEISTHENES

(După răsturnarea lui Hippias, fiul lui Peisistratos, și abolirea tiraniei, în primăvara anului 510 î.e.n., aristocrația, în frunte cu Isagoras, încercă să reia puterea în statul athenian și să înlătore constituția lui Solon. Dar negustorii și meșteșugarii, principalii beneficiari ai constituției soloniene, sub conducerea lui Kleisthenes, șeful familiei Alkmeonizilor, se opuseră. Cu sprijinul spartanilor, Isagoras izbuti să ia conducerea și procedă la o revizuire a listei cetățenilor, exilând un mare număr dintre cei ce i se opuneau, între care și Alkmeonizii. Însă când voi să desființeze Consiliul celor 400, athenienii se răsculară și-l asediază împreună cu armata regelui spartan Cleomenes, pe Akropolis: după două zile, ei intrară în tratative cu cei care-i asediau și părăsiră orașul. Rechemat de athenieni, Kleisthenes se înapoie și, devenit șef al „partidului celor mulți“, efectuează o reformă social-politică radicală, al cărei scop era lichidarea completă a regimului gentilic și instaurarea unei democrații reale. În *Constituția Athenei*, Aristoteles arată care au fost măsurile luate de Kleisthenes și ce urmări au avut pentru dezvoltarea ulterioară a statului athenian).

Textul

Devenit șef al partidului popular¹, trei ani după înlăturarea tiraniei², sub arhontatul lui Isagoras,³ Kleisthenes⁴ împărți pe toți (athenienii) în zece triburi⁵ în loc de patru,⁶ voind să-i contopească pentru a face să participe mai mulți la drepturile politice.⁷ Apoi fixă la cinci sute numărul membrilor consiliului,⁸ în loc de patru sute,⁹ câte cincizeci de fiecare trib, în loc de o sută cum fusese până atunci. Totodată, el împărți teritoriul (Atticei) în treizeci de circumscripții grupând un număr de *deme*:¹⁰ zece cuprinzând orașul (Athena) și împrejurimile lui, zece de-a lungul coastei mării și zece cuprinzând interiorul țării; numindu-le *trittyi*,¹¹ el le atribuie, prin tragere la sorți, câte trei fiecărui trib, așa încât fiecare trib să aibă câte o parte din toate (cele trei) regiuni. Institui și *demarhi*,¹² având aceleași atri-

bușuni ca și vechii *naucrari*,¹³ căci înlocuise *naucrariile* cu demele. Între alte legi, a fost introdusă și legea cu privire la *ostracism*.¹⁴)

(Aristotel, *Statul atenian*, trad. Șt. Bezdechi, Buc., 1943, p. 49—50, modificată pornind de la textul grec al ediției: G. Mathieu et. B. Haussoulier, *Aristote, Constitution d'Athènes*, Paris, 1930, p. 23).

Comentariu istoric

1. În text: „partidul celor mulți”. De fapt, Kleisthenes era șeful *Paralienilor*, «oamenii de pe coastă», negustori, corăbieri și meșteșugari, dar el era sprijinit și de mici proprietari de pământ, al căror număr crescuse considerabil în timpul tiraniei lui Peisistratos, și de câteva familii aristocratice aliate cu Alkmeonizii. Toate aceste elemente sprijineau constituția lui Solon și se temeau de o reîntoarcere a dominației nobilei, care ar fi însemnat revenirea la regimul oligarhic opresiv. De aceea, s-au strâns în jurul lui Kleisthenes sprijinindu-l în acțiunea de reforme pe care a întreprins-o.

2. Deoarece răsturnarea lui Hippias și abolirea tiraniei avusese loc în anul attic 511/510 î.e.n., reformele lui Kleisthenes au fost efectuate în anul 508/507 î.e.n.

3. Este vorba chiar de oligarhul Isagoras care, după exilarea Alkmeonizilor, fusese numit arhonte eponim pentru anul 508/507 î.e.n. Faptul că fusese, apoi, exilat, nu împietase asupra acestei poziții; în lista arhonților eponimi el a rămas *titularul* anului 508/507 î.e.n.

4. Kleisthenes, fiul lui Megakles, din puternica familie a Alkmeonizilor, era, prin mama sa *Agariste*, fiica lui Kleisthenes Orthagoridul, nepotul tiranului din Sikyon. Deși de origine nobilă, Kleisthenes devenise șeful partidului „celor mulți”, deoarece, prin tradiție familială, Alkmeonizii erau adversarii tendințelor oligarhice ale ginților eupatride. Deși, în chip paradoxal, datele asupra lui sînt foarte puține, el apare ca unul dintre cei mai de seamă demiurghi politici ai Greciei antice: dotat cu o inteligență lucidă și comprehensivă, cu un ascuțit simț al realităților și cu un spirit precumpănitor practic, el ajungea la conducerea Athenei cu idei limpezi și cu un program încheșat, rod al unei îndelungate experiențe politice, pe care anii petrecuți în exil o maturizaseră și mai mult. Cunoșcînd spiritul tradiționalist al athenienilor, el își întemeie reforma politică a statului athenian nu pe *sfărîmarea* vechilor cadre instituționale (ginți, frații, triburi gentilice), ci pe *anihilarea* lor prin *suprapunerea* peste ele a altora, care prin caracterul lor *eficient* și *democratic* să se impună repede și *definitiv*, făcînd din cele vechi simple vestigii ale unui trecut perimat. De aceea, prin reformele sale, el a urmărit 3 obiective: 1. înlăturarea completă și definitivă a influenței hotărîtoare a ginților aristocratice în viața politică și socială a statului athenian, ca principal mijloc de realizare a egalității cetățenilor; 2. creșterea rolului politic al populației orașenești, care, singură, putea con-

trabalansa influența de care se bucura aristocrația gentilică ; 3. împiedicarea, pentru viitor, a formării de fracțiuni politice locale cu bază gentilică, așa cum fuseseră Pedienii, Paralienii și Diakrienii, a căror luptă pentru putere turburase în așa măsură viața politică a Athenei, încît favorizase instaurarea tiraniei lui Peisistratos (561—527 î.e.n.) și a lui Hippias (527—510 î.e.n.).

5. Temelia reformei politice a lui Kleisthenes a constituit-o înlocuirea vechilor 4 triburi gentilice cu 10 triburi teritoriale. Dacă pînă atunci apartenența la un trib era personală și depindea de apartenența la trib a familiei (génos) din care individul făcea parte, indiferent de locul de reședință, de acum înainte reședința este criteriul hotărîtor: indiferent de familia căreia îi aparținea, cetățeanul aparținea tribului pe teritoriul căruia își avea domiciliul, așa încît în ordine politică legătura lui cu ceilalți membri ai gîntei căreia îi aparține, dar care își au reședința pe teritoriul altui trib, este ruptă. Așa se explică faptul că, după reformă, una dintre gînti, gînta Salaminiană, își văzu membrii înscrîși în 7 triburi, iar gînta Alkmeonizilor, căreia îi aparținea Kleisthenes, în cel puțin 3 : un nepot al lui Kleisthenes, Megakles, aparținea tribului *Antiochis*, iar celălalt, Leobotes, tribului *Erechtheis*. Dar dacă tribul kleisthenian reprezenta o unitate teritorială, *el nu era o unitate teritorială continuă*, deoarece era alcătuit din 3 trityi *neadiacente*, dintre care una era de coastă, alta de interior, iar a treia urbană (=atheniană) ; tocmai de aceea centrul tribului trebuia să fie în Athena, adică în tritya urbană, fapt care transforma în chip și mai strict orașul în centrul politic al Atticei. Fiecare din cele 10 triburi teritoriale primea numele unuia din eroii locali, ales dintr-o listă de 100, de Pythia de la Delphi. În ordinea oficială, ele se numeau : *Erechtheis Aigeis*, *Pandionis*, *Leontis*, *Akamantis*, *Oineis*, *Kekropis*, *Hippothontis*, *Aiantis* și *Antiochis*. Împărțirea în zece triburi a avut o însemnătate hotărîtoare pentru întreaga organizare politico-administrativă a Atticei : sistemul zecimal a devenit trăsătura distinctivă a democrației atheniene. Anul politic — de 360 de zile — a fost împărțit în 10 *prytanii* de cîte 36 de zile fiecare ; celor 9 arhonți li s-a adăugat un secretar pentru a forma un colegiu de zece, cîte unul de fiecare trib ; fiecare trib a dat un regiment de infanterie de 1000 de oameni și un pluton de călăreți ; comanda oștirii a fost încredințată la 10 strategi, cîte unul de trib etc. Împărțirea în zece triburi a corespuns așa de bine intereselor democrației atheniene, încît ea a rămas neschimbată pînă la cucerirea macedoneană.

6) La pătrunderea lor în Attica, ionienii erau împărțiți în patru triburi gentilice : *Geleontes*, *Aigikoreis*, *Argadeis* și *Hopletes*. Ele erau asociații gentilice, care cuprindeau un număr de gînti, constituite în timpul migrației hellenice, înaintate de instalarea triburilor ioniene pe teritoriul Greciei. Fiecare trib era condus de un *phylobasileus*. Dar la pătrunderea pe teritoriul Atticei, gîntile care le constituiau s-au așezat, după posibilități, în diferite regiuni, așa încît nu mai formau grupuri compacte ; dar comunitatea religioasă și interesele politice le-au făcut să păstreze legăturile și să

acționeze unite, fapt care le-a îngăduit să-și păstreze dominația politică asupra masei demosului. Reformele lui Solon nu afectaseră cele patru triburi care și-au continuat existența și în timpul tiraniei. De aceea, pentru a pune capăt dominației lor, Kleisthenes a creat cele 10 triburi teritoriale.

7) Alături de membrii ginților, în Athena mai exista și *demosul*, alcătuit din populația prehellenică găsită aici de ionieni, din ionienii excluși din ginți și din străinii așezați în Attica. Nefăcînd parte din cadrele social-politice ale regimului aristocratic (ginți, frații, triburi), membrii demosului, reprezentați mai ales prin muncitori cu brațele (theți) și meșteșugari (demiurgi), iar mai târziu și prin negustori, erau excluși de la viața politică. *Solon* îi introdusese pe cei mai mulți în cadrele social-politice, înscriindu-i într-una din ultimele două clase censitare: *zeugiții* și *thetii*, dar influența lor politică era anihilată de atotputernicia ginților. Pentru a înlătura această situație, Kleisthenes a înscris pe listele de cetățeni ale demelor un mare număr de *meteci* (străini domiciliați), fixînd, totodată, drept cadru al exercitării drepturilor politice pentru toți cetățenii, indiferent de origine sau clasă censitară, *dema*: prin aceasta se stabilea deplina egalitate politică a tuturor cetățenilor Atticeii.

8) Potrivit sistemului zecimal, adunarea politică cu caracter permanent, *Consiliul* (Bulê), a fost constituită din cîte 50 de reprezentanți ai fiecărui trib, ceea ce îi ridică numărul la 500. De aceea a și fost denumită: *Consiliul celor 500*. Membrii consiliului — cîte 50 de fiecare trib — erau desemnați de deme proporțional cu numărul locuitorilor lor. Fiecare demă alcătuita o listă de cetățeni propuși pentru a face parte din consiliu, în vîrstă de cel puțin 30 de ani, din care se recrutau, prin tragere la sorți, cei ce urmau să exercite funcția, care nu putea fi îndeplinită decît de două ori, fapt care asigura participarea aproape a tuturor cetățenilor, o dată în viață, la guvernare. Grupa celor 50 de consilieri ai unui trib, numită *pritanie*, constituia, pentru o lună, *comisia executivă* căreia îi revenea sarcina de a rezolva problemele curente, așa încît membrii ei constituiau forța politică conducătoare în acest răstimp. Președintele pritaniei, *epistatul*, care era tras la sorți *pentru o singură zi*, era în acea zi șeful statului. Prin modul ei de recrutare, ca și prin activitatea pe care o desfășura, Consiliul a constituit școala în care s-a făcut educația politică a cetățenilor athenieni.

9) Consiliul celor 400 fusese instituit de Solon în cadrul reformelor lui. La acea dată (594/593 î.e.n.), coasta Articeii era împărțită în 48 de circumscripții numite *naucrarii*, obligate să dea, fiecare, cîte o corabie cu 50 de vîslași pentru apărarea coastei. *Patru* naucrarii forma o *fratrie*, iar *trei* frații, un *trib*: deoarece erau patru triburi, numărul naucrariilor era de 48. Cum fiecare naucrarie era condusă de 8 naucrari, numiți *pritani*, fiecare fratrie de un *fratriarh* și fiecare trib de un *phylobasileus*, cei 384 de pritani împreună cu cei 12 fratriarhi și cu cei 4 phylobasilei alcătuitau tocmai cei 400 membri ai consiliului. Dar cum el era, în cea mai mare parte a lui, o emanație a ginților, Kleisthenes l-a înlocuit.

10) În concepția lui Kleisthenes, calitatea de cetățean depindea de locul de reședință (în înțelesul de locul de naștere); de aceea, împărți întreaga Attică în o sută de circumscripții teritoriale, numite *deme*, de întindere inegală. Toți locuitorii liberi de pe teritoriul *demei* erau cetățeni athenieni, inclusiv *metecii*, cărora pe această cale li se acorda cetățenia. Fiecare demă avea un registru în care erau înscrși toți cetățenii: *registru* *demei* constituia dovada apartenenței la cetățenia atheniană, deoarece numai înscrierea în el asigura drepturile civile și politice ale athenianului. Și pentru a nu se mai face nici o distincție între cetățeni, fiecare era obligat ca la numele său să adauge *nu* pe acela al familiei din care făcea parte, *ci* pe acela al *demei*: *demoticul*, care se transmitea în chip ereditar și rămânea același chiar și la schimbarea locului de reședință, a devenit „pentru fiecare un certificat al drepturilor cetățenești și pentru toți un simbol de egalitate” (Glotz).

11) Demele erau repartizate între 30 de circumscripții, dintre care 10 aparțineau „coastei” (Paraliá), 10 „ținutului din interior” (Mesogéa) și 10 „orașului” (Asty) și împrejurimilor lui. Fiecărui trib i s-a repartizat, prin tragere la sorți, câte una din aceste trei categorii de circumscripții, așa încât să cuprindă o circumscripție de coastă, una de „interior” și alta „orașenească”; și, deoarece fiecare alcătuia o treime din suprafața tribului, i s-a zis *trittyte*. În felul acesta, tribul era alcătuit din 3 *trittyti*, care însă *nu erau adiacente*, așa încât era înlăturată primejdia *grupărilor regionale*, care să pună interesul local înaintea celui general.

12) Fiecare demă avea un conducător *ales* pe timp de un an, *demarchul*. El păstra registru de stare civilă al *demei*, reprezenta dema în fața magistratilor statului, convoca și prezida adunarea *demei*, administra bunurile *demei* și asigura ordinea internă. Tot el asigura încasarea veniturilor *demei*.

13) Naucrarii sau *pritanii naucrariilor* aveau drept principale atribuțiuni repartizarea și strângerea contribuțiilor pentru construirea corăbiilor, apărarea coastei împotriva atacurilor piratilor și comanda corăbiilor în luptă. Deoarece sarcinile lor au fost preluate, în parte, de demarhi, Aristoteles face această comparație. Dar, odată cu concentrarea puterii militare în mâna strategilor, rolul lor a încetat.

14) *Ostracismul* reprezintă cea mai caracteristică inovație politică a lui Kleisthenes. Pentru a se evita pe viitor orice încercare de uzurpare a puterii, el a introdus o lege potrivit căreia în fiecare an, în a șasea pritanie, deci în ianuarie, adunarea poporului (*Ekklesia*) era întrebată dacă există motiv să se procedeze la ostracism. În caz afirmativ, în a 8-a pritanie (martie) se convoca pe agoră o adunare prezidată de arhonți, la care să fie prezenți cel puțin 6000 de cetățeni. Fiecare primea un ciob de vas (*Ostrakon*), pe care scria numele celui pe care-l socotea primejdios siguranței publice. Acela care întrunea cel mai mare număr de voturi era exilat pe timp de 10 ani, fără a-și pierde drepturile cetățenești și averea și fără ca familia lui să fie și ea exilată. Deși introdus ca o măsură împotriva aspiranților la tiranie, ostracismul a servit, în realitate, pentru a tranșa lupta pentru putere dintre partide: înlăturând din calea omului politic, care câștigase în-

crederea poporului, pe adversarii săi, ostracismul îi îngăduia acestuia să-și îndeplinească programul în liniște. Ostracismul juca rolul unui adevărat vot de încredere și de investitură: felul în care a fost rezolvat diferendul politic între Themistokles și Aristides este cel mai elocvent exemplu sub acest raport.

Indicații metodice

Reformele lui Kleisthenes reprezintă un moment de seamă în procesul de trecere al societății atheniene de la regimul aristocratic la democrația sclavagistă; momentul încetării predominării politice a aristocrației gentilice. De aceea, el trebuie să apară ca rezultatul firesc al evoluției începute odată cu constituția lui Drakon (621 î.e.n.) și continuat cu reformele lui Solon (594 î.e.n.) și cu guvernarea lui Peisistratos (561—527 î.e.n.). Iată de ce, la cl. V-a, trebuie corectată optica programei care, omițând mențiunea momentului istoric al tiraniei ca perioadă de experimentare a reformelor lui Solon, suprimă legătura *organică* între Solon și Kleisthenes. Lecția trebuie să urmeze schema: regimul aristocratic — Drakon — Solon — Peisistratos — Kleisthenes, toate momentele înfățișate ca reprezentând o curbă continuu ascendentă. Lectura textului se va introduce îndată după momentul preluării puterii de către Kleisthenes, subliniindu-se aportul demosului și sprijinul lui în efectuarea reformelor. Pentru o mai bună înțelegere a caracterului reformelor, este bine ca înfățișarea măsurilor lui Kleisthenes să se facă prin comparație cu cele ale lui Solon, pentru a se vedea în chip concret deosebirea de principiu care a stat la baza lor. La sfârșitul analizei textului, profesorul va trebui să tragă câteva concluzii indispensabile: 1. Reformele lui Kleisthenes reprezintă cea dintâi încercare cunoscută nouă de a institui o ordine politică întemeind-o nu pe tradiție, ci pe rațiune; 2. În timp ce Solon s-a preocupat mai ales de a înlătura abuzurile regimului aristocratic, precizând drepturile și datoriile cetățenilor, dar în limitele tradiției politice existente, Kleisthenes rupe în chip deliberat cu tradiția, dă un nou conținut vechilor instituții și crează altele noi, care să desăvârșească structura democratică a vieții politice atheniene; 3. În fine, în timp ce reformele lui Solon au îmbrățișat aproape toate aspectele dreptului public și privat, cele ale lui Kleisthenes s-au limitat la aspectul strict constituțional, pornind de la convingerea că noua structură constituțională va constitui cadrul în care să se restructureze în sens democratic toate aspectele vieții atheniene. O atenție deosebită va trebui acordată terminologiei și în special noțiunii de democrație sclavagistă. Să nu uităm de asemenea, că reformele lui Kleisthenes oferă profesorului posibilități de folosire a modalității problematizării. Ținând seama de însemnătatea lecției în formarea la elevi a unora dintre noțiunile esențiale ale cursului de istorie antică, este bine ca lecția privind Athena să fie repartizată pe 2 ore, prima cuprinzând regimul aristocratic, codul lui Drakon și reformele lui Solon, iar a doua tirania lui Peisistratos și reformele lui Kleisthenes.

INDICAȚII BIBLIOGRAFICE

1. Fr. Engels, *Originea familiei, a proprietății private și a statului*, Buc., 1950, Cap. Nașterea statului athenian, p. 112—124 (în special p. 12—122); 2. V. V. Struve și D. Kallistov, *Grecia antică*, Buc., 1958, p. 189—193; 3. Iorgu Stoian, *Istoria Greciei antice* (Curs), Buc., 1974, p. 271—275; 4. G. Glotz, *Histoire Grecque I*, Paris, 1925, p. 467—479; Gaetano de Sanctis, *Atthis. Storia della repubblica atheniese*², Torino, 1912, cap. Olistene e le riforme democratiche, p. 329—360 (ale cărei concluzii au fost adoptate în comentariul istoric).

AUREL IORDĂNESCU